

A korrupcióról

A korrupcióról írni vagy beszélni merészség egy gyors átalakulásban lévő társadalomban, amely kevés időt engedett e jelenség határozott kontúrjainak kialakulására. Gondolatmenetünkben ezért kénytelenek vagyunk hazánk régmúltjából vagy más országok jelenéből vett, hasonló jelenségekre hivatkozni, s az akkor vagy ott már elfogadott fogalomtár rendszerével megragadni a nálunk még ugyancsak cseppfolyós és turbulens jelenségthalmazt.

Úgy vágunk neki ennek az útnak, hogy feltételezzük az olvasó bizonyos „jártasságát” az alvilágnak ebben a krétai labirintust is felülmúló bonyolult rendszerében, s néhány szempontot ajánlunk fel vezérfonalként a tájékozódás megkönnyítésére.

A korrupció vírusa a világon mindenütt, minden történelmi korban felbukkant, időnként pusztító járványok formájában. Klasszikus eseteit a görög mitológia (Páris almája) és a Biblia is őrzi (a hamis sáfár). Virulenciája mindig hullámzó: nagy korrupciós korszakok után Savonarolák és Robespierre-ek hada indult támadásba a korrupció ellen, de csak azzal az eredménnyel, hogy több-kevesebb idő után a vírus újabb, bonyolultabb mutációinak nyisson széles kapukat. A korrupció lényegileg változó és rejtőzködő jelenség; nem véletlen, hogy még annyira sem találunk általánosan elfogadott definíciót rá, mint más társadalmi, gazdasági, politikai jelenségekre. Nincs olyan moralista, büntetőjogász, társadalomtudós, aki véglegesnek szánt definíció bűnére vetemedne. Előfordul azonban, hogy – egy földrajzi, időbeli vagy publicisztikai „egység” határain belül – javaslatot tesz valaki egy meghatározásra, hangsúlyozván annak korlátozott jellegét. Így teszünk mi is: meghatározásunk csakis ezen cikk olvasóinak szól, az olvasás idejére. Azután felejtsek el, mert zavart okozna a (remélhetően) következő, korrupcióról szóló könyv vagy cikk megértésében.

Magyarországot a korrupciós helyzetet vizsgáló különböző nemzetközi bizottságok a közepesen, vagy még annál is súlyosabb, de nem végletesen korrupt kategóriába sorolják (például Economist Intelligence Unit, Népszabadság, 1997. december 18.) A magyar helyzet megértéséhez figyelembe kell vennünk azonban a késő-kádári rendszer szoros elvtársi kapcsolatokon nyugvó klientúra-rendszerét és annak viszonylag domináns helyzetét a gazdaság fontos kulcspozícióiban; a rendszerváltás előtt és után szabaddá (prédává?) váló hatalmas privatizálendő vagyon kísértését; a bankok magánkézbe s főleg külföldi kézbe való jutását; az államháztartás szoros függését a külföldi pénzforrásoktól, a magyar gazdaság fokozatos globalizálódását a multik térnyerése során. Megjelentek – „rendszeren kívül” – a nemzetközi maffiák és a jelentős méretű feketegazdaság. Mindkettő – saját berkein belül – önálló korrupciós rendszert működtetett amellelt, hogy hatalmát az állami szintű korrupciós rendszerben is érvényesíteni igyekszik.

A mai korrupciós helyzetet főként a külföldi és belföldi érdekcsoportok harca határozza meg, egy állandóan változó jogrendszer destabilizáló, kiskapukat nyitva hagyó labirintusában.

A jelenséggel szoros kapcsolatban áll, de attól jogi és morális értelemben is elválasztandó az érdekkijáró rendszer és módszer. Egy-egy érdekkijáró módszert annak függvényében lehet – jogi értelemben – korruptnak nevezni, hogy létezik-e ezt a módszert büntényként minősítő paragrafus. Ha nincs ilyen, akkor megnyugodhatunk, mert „törvényszegés nem történt”. Ha erkölcsileg érzékenyebb, a következményeket súlyosabbnak ítéelő embe-

rek lelkiismerete háborog a magánkézbe csúszó milliárdok láttán, akkor „csak” a korrupció erkölcsileg szankcionált változatával állunk szemben. Előfordulhat olyan anomália is, hogy a jog korrupcióként kezel ugyan valamilyen eljárást, de a társadalmi konszenzus a büntelenség mellett szavaz. Jelen helyzetünkre a jog és az erkölcs párharca is jellemző, mindkét idézett értelemben.

Ez az írás nagy mértékben támaszkodik a Magyar Pax Romana Fórum 1999. április 5–9. között tartott bajai konferenciáján megtartott előadásokra (ezek várhatóan ebben az évben egy kötetben meg is jelennek), továbbá a Helikon kiadó és a Korridor Politikai Kutatások Központjának közös kiadásában megjelent Írások a korrupcióról című kötet anyagára. (Az előbbire „MPRF’99”, az utóbbira „KORR” jelzéssel fogunk hivatkozni.) Alapkönyvként nem feledkeztünk meg *Hankiss Elemér* Társadalmi csapdák – korrupció című munkájáról sem.

Definíció

A szakirodalomban (és az MPRF 1999. évi konferenciáján) több meghatározás is található, melyek a megközelítés módjától függően, többé-kevésbé eltérnek. Ilyenek:

– A (politikai) korrupció politikai szervezetek és intézmények, politikusok közcélokkal ellentétes, magán célú befolyásolása és befolyása, megvesztegetése. (KORR. *Lengyel László*, 105 old.);

– „A korrupció a közjót biztosító norma megszegése egy egyéni vagy csoportnorma javára”. (MPRF’99, *Tuba István*, „Morálteológiai összefüggések”);

– „A korrupció a politikai hatalom áruba bocsátása” vagy „a piacgazdaság benyomulása a politikába”. (MPRF’99, *Rabár Ferenc*, „Kormányzati és civil megfontolások); „A korrupció magán-, családi vagy lobbyérdekek érvényesítése a közérdekkel szemben”.

A jelen írásra vonatkozóan – feltételesen – fogadjuk el a következő meghatározást: „A korrupció egyezségeen alapuló csereüzlet, amelyben egy ügyfél a hatalom egyik képviselőjét – közvetlenül vagy közbenjáró segítségével – befolyásolja, hogy az a közjó kárára és az ügyfél magánérdekének javára, hatalmával normaszegő módon éljen valamilyen ellenszolgáltatás fejében.”

A meghatározás egyes elemeit mint „szereplőket” most kissé részletesebben is bemutatjuk.

A kedvezményezett vagy ügyfél (természetes vagy jogi személy vagy csoport), aki vagy ami a norma megszegése révén jogosulatlan előnyre törekszik, általában, de nem szükségképpen a hatalom egyik alattvalója vagy alcsoportja; rendszerint egy magánember, illetve egy cég, bank, hadsereg, párt, szakszervezet, lobby-csoport, civil szervezet, állami intézmény (iskola, kórház) stb. megbízottja vagy vezetője.

A hatalom lehet állami (politikai, katonai, gazdasági stb.), önkormányzati, s ha kibővítjük a „norma” fogalmát, beszélhetünk vállalatokon, üzletekben, bankokban, a civil társadalom közösségeiben, családokban, egyházakban, a véleményformáló eszközökben már törvények által is rögzített vagy szokásjogon alapuló hatalomról is. (Feltételezzük, hogy a társadalom nem szélsőségesen diktatórikus és centralizált, mert ilyen esetben a korrupciónak kevés tere nyílik, hiszen egyetlen hatalom, norma és tulajdon létezik: a diktátoré. Feltételezzük ennek ellenkezőjét is, vagyis azt, hogy a társadalom nem szélsőségesen individualisztikus, azaz elfogadott a közjó eszméje és ténye, s létezik valamilyen törvénybe foglalt normarendszer, amely a közjót őrzi.)

A társadalomnak egy formációja, ahol a hatalom érvényesül: az állam, egy gazdasági, civil vagy egyházi szervezet, egy közvéleményformáló eszköz (csoport); egy szoros vagy laza kötődésű érdekcsoport vagy személy vagy akár egy iskola, ahol a norma érvényes.

A társadalmi formáció képviselője, aki a (köz)hatalmat, akár saját jogán, akár megbízottként birtokolja és a norma érvényesítéséért az adott esetben felel. A hatalom képviselője rendszerint állami köztisztviselő – de ugyanúgy valamilyen gazdasági, civil szerve-

zeti, egyházi stb. előljáró is lehet – ha a normát nem szűkítjük le állami törvényekre. A közbenjáró a hatalom birtokosánál a kedvezményezett érdekeit képviseli, a hatalom inkriminált képviselőjének hivatali felettese, beosztottja, barátja, rokona stb. lehet.

A norma: erkölcsileg vagy jogilag kodifikált vagy hallgatólagosan elfogadott cselekvési szabályrendszer a társadalmi események színpadán.

A magánérdek vagy előny anyagi juttatást, pozíciót, erkölcsi, művészi, tudományos előnyöket, tekintélyt, társadalmi elismerést, a hatalom kiterjesztését, nagyobb biztonságot, érvényesülési lehetőséget, több tudást vagy információs tőkét, az ismeretségi kör bővülését jelentheti, sőt vallási értékekkel áthatott közösségekben vagy társadalomban spirituális, transzcendens értékekben (bűnbocsánat, üdvösség) is megnyilatkozhat. Léteznek negatív „előnyök” is, például büntetlenség, rejtettség.

Az ellenszolgáltatás vagy jutalom hasonló természetű értékekből állhat, kiegészítve a hűség, alávetettség, a szexuális és egyéb szolgálatok sokféleségével.

A korrupció egy-egy konkrét esetben kevesebb „szereplővel” is színre léphet; például a közbenjáró és a kedvezményezett gyakran ugyanaz a személy. (A közvélemény szóhasználatára szerint korrupcióról beszélünk akkor is, amikor a hatalom birtokosa önmaga számára biztosít jogosulatlan előnyt; bár itt pontosabb a „hivatali hatalommal való visszaélés” kifejezés.)

A korrupció egy-egy konkrét esetben kevesebb „szereplővel” is színre léphet; például a közbenjáró és a kedvezményezett gyakran ugyanaz a személy.

(A közvélemény szóhasználatára szerint korrupcióról beszélünk akkor is, amikor a hatalom birtokosa önmaga számára biztosít jogosulatlan előnyt; bár itt pontosabb a „hivatali hatalommal való visszaélés” kifejezés.)

A definíciók – bármelyiket fogadjuk is el – néhány társjelenséget homályban hagynak. A korrupció mai fogalmához például szorosan hozzátartozik a fedettség, a nyilvánosság kerülése; például egy gazdasági szerződés megkötésekor egyik-másik akadékoskodó hatalmasság zsebébe csúsztatott boríték formájában, szigorú titoktartás kikötésével, a lebukás veszélyével is dacolva. Ahol vagy amikor az ilyen esemény természetesnek tűnik a közvélemény és a hatóság előtt, és akár nyilvánosan is történhetne, ott és akkor azt nem korrupciónak, hanem a gaz-

dasági csereakciók hallgatólagosan elfogadott feltételének tekintjük. (Ilyen helyzet alakult ki – állítólag – némely EU országban, ahol a hivatalos számlákon elszámolhatók egyes afrikai cégekkel kötött szerződések esetén arányos mértékű „alkotmányos költségek”.)

Ebből is látható, hogy a korrupció fogalma nem tárgyyszerűsíthető és nem köthető meghatározott cselekvésekhez; a definíció súlypontja időről időre, helyről helyre változhat; a szituációk egyéb különbségeiről nem is beszélve. Szűkíthetjük a meghatározás horizontját akkor, ha a jogilag vagy erkölcsileg (többé-kevésbé) pontos, bár formális megfogalmazás keretei között keressük a korrupciós események körét: korrupció az, amit a jog vagy a közvélemény erkölcsi ítélete annak tart. Ebben az esetben azonban még siksabb talajra léphetünk: a jogalkotás hézagos vagy a társadalom alakulásának gyorsaságától függően a jogrend nagyon változó lehet, a közvélemény pedig egyre könnyebben manipulálható, s hajlamos a pejoratív fogalmak általánosítására. (Vitatni lehet például, hogy az orvosi hálapénzt korrupciós jelenségként kell-e számon tartanunk, vagy az orvos tisztas megélhetéséhez és mobilitásához – autó – való hozzájárulásként, az irreálisan alacsony fizetések kiegyenlítéseként.)

A leginkább elfogadott szóhasználat szerint a korrupcióhoz a reciprocitás is hozzátartozik, tehát az „adok-kapok”, vagyis a megvesztegetés esete forog fent. Ha például egy köz-

hivatalnok hatáskörén belül olyat tesz (vagy olyat mulaszt el), ami saját vagy valaki más hasznát a köz kárára növeli, de ezért nem kap cserébe semmit, illet fel sem ajánlanak, akkor inkább hivatali hatalommal való visszaélésről vagy kötelességmulasztásról beszélünk. (Igaz ugyan, hogy a laikus beszéd ilyen esetekben is korrupcióról szól.)

Észre kell vennünk, hogy a társadalmi szinten megjelenő (vagy ott éppen elrejtett) korrupciónak létezik egy „magánéleti” tükörképe, mely a családi, baráti, szerelmi, munkahelyi és hasonló szintű kapcsolatokban valósul meg. Ezek a tényezők akkor is a korrupcióval analóg „játszmákat” hozhatnak létre, ha semmilyen tételes jogszabály nem vonatkoztatható rájuk. (Gondoljunk például egy-egy csekély ajándék, fejbólintás, hazug helyeslés fejében „megvásárolt” szimpátiára, apró hatalmi pozíciók érdekében.) Ennek a kvázi-korrupciónak a „bírósgát” az említett közösségekben is érvényesülő és az össz-társadalmi közjóval, illetve közerkölcselel analóg viszonyban álló „lokális közjó”, „kisközösségi közerkölcs” képezi.

Gombár Csaba (KORR) érthetően húzódozik minden szűkítő meghatározástól; ő inkább a fogalom tágítása mellett teszi le a voksát, s így eljut a „közrossz” legtágabbnak tartott kifejezésig. Így azonban furcsa asszociációink keletkezhetnek. Aki nem kíséerte végig ennek a kifejezésnek genezisést az idézett írásban, arra gondolhat, hogy ezek szerint minden, amit a közvélemény a közjával ellentétes eseménynek tart – például a tülekedés a buszon, a szemetelés az utcákon, az erőszakos cselekmények halmozódása – az egyben a korrupciós jelenség rokona is, holott a fentieket a rendező elme eddig más dobozokban tárolta; azaz: minden korrupció közrossz, de nem minden közrossz korrupció. Jobb tehát, ha minden végleges definíciótól tartózkodva „lebegtetjük a kifejezés árfolyamát”, vigyázva azonban arra, hogy a korrupció említendő főszereplői még (úgy-ahogy) megjelenjenek a lefüggönyözött színpadon.

A korrupció típusai

A korrupció típusai az egyes „szereplők” különböző változatai alapján alakulnak ki. A megszegett norma jellege szerint a korrupció jogi vagy erkölcsi lehet (Ez a különbségtétel erős absztrakciót kíván, és a besorolás a leggyakrabban nézőpont kérdése.) Az előbbi esetben kodifikált vagy szokásjogról beszélhetünk. Az erkölcsi jellegű korrupció vonatkozásában három eset lehetséges: léteznek írásban rögzített erkölcsi előírások (például Tízparancsolat), vagy léteznek többé-kevésbé általánosan elfogadott, íratlan, de kifejezetten megfogalmazott erkölcsi törvények. (A legtöbb, jogilag rögzített magatartási norma gyakran a társadalom befolyásos része által elfogadott erkölcsi meggyőződésnek kodifikált formája.) Harmadikként előfordulhat olyan eset is, amikor nincs ugyan a helyzetre közvetlenül alkalmazható, kifejezett erkölcsi norma, de a társadalmi formációt alkotó emberek erkölcsi érzéke mégis egyértelmű ítéletet tud alkotni a korrupció megállapításában.

Megjegyezzük, hogy lokális vagy globális erkölcsi háttérmeggyőződés nélkül a közvélemény a korrupció tényét akkor sem fogadja el, ha az a jogszabályokból a legvilágosabban következik. (Gondoljunk csak arra, hogy a kilencvenes évek elején az adócsalás bizonyos társadalmi körökben egyenesen sportteljesítménynek számított!)

A jogellenesen szerzett előny szempontjából a korrupció anyagi, erkölcsi vagy szellemi jellegű. Egy korrupció útján nyert koncessziós jog nyilván (közvetve) anyagi előnyt biztosít, és ide sorolnánk még a vezetői vagy a jól fizető beosztásokhoz való juttatást is, de például egy színházi szerep elnyerése, publikációs lehetőség, külföldi utazás, állami kitüntetés stb. inkább szellemi jellegűnek tekinthető. Éles határvonal a két változat között nincs, hiszen a kétféle előny gyakran együtt jár. Az előny nem feltétlenül pozitív; ha az ügyfél előnye csak annyi, hogy nem esik kára (például nem állítják bíróság elé), akkor negatív előnyről beszélünk.

Más szempontból tekintve az előny – a normával történő egybevetés alapján – norma-szegő, normaérvényesítő, illetve normaalkotó lehet aszerint, hogy az előny a norma megszegése révén áll elő, vagy éppen annak biztosítását célozza, illetve egy idejétmúlt, diszfunkcionális vagy korrupcióval létrejött norma helyett igazságosabb norma létrejöttét segíti elő. Az első esetben a korrupció klasszikus esete forog fenn: a közjó sérül, a „magánjót” törvénytörtő módon gyarapszik. A második esetben egyikről sincs szó, csupán a hatalom képviselője korrumpálódik az ajándékok, ígérek, fenyegetések hatására, de a cél az, hogy a jogban biztosított magánérdek érvényesülni tudjon, s ezáltal a közjó is gazdagodik. (Például lefizetjük a köztisztviselőt, hogy utalja ki számunkra a jogilag egyébként biztosított segílyt. Ilyen esetben célszerűbb lenne „eljárási hálapénz”-ről beszélni vagy hasonló kifejezést használni, bár a tisztviselő valóban korrupt.) A „jogalkotó” változat akkor fordul elő leggyakrabban, ha a jelenlegi normarendszer elavult, a fejlődés akadályát képezi, s nincs más mód egy új jogrendszer kikényszerítésére; a korrupciós eszközökkel létrehozott szokásrendszer azonban olyan helyzetet teremt, hogy a jogalkotók később elfogadják és kodifikálják ezt az illegitim, de már visszavonhatatlanul elterjedt helyzetet.

A jutalom, melyhez a hatalom képviselője, a korrumpált személy hozzájut, ugyanolyan szerkezetű, mint az előny esetében.

*A korrupció főszereplője
általában a kedvezményezett,
mert a kezdeményezés leggyakrabban
tőle indul ki. Előfordul azonban,
hogy a hatalom képviselője az,
aki a korrupció lehetőségét felajánlja,
például azért,
hogy minél nagyobb klientúrát
szervezzon magának;
ez esetben ő a főszereplő.*

A kedvezményezett ügyfél lehet magánszemély, jogi személy vagy tág értelemben vett lobby-csoport; ez utóbbiakon most nemcsak gazdasági csoportosulásokat értünk, hanem faji, vallási, kulturális, kisebbségi csoportokat is. Különleges, bár igen gyakori eset áll elő akkor, amikor a normaszegés hatalmi nyomásra áll elő; a kedvezményezett ilyenkor egy felsőbb hatalom. Ebben az esetben is inkább hivatali hatalommal való visszaélésről kell beszélnünk. (Például az iskolaigazgató arra kényszeríti a tanárt, hogy egy diáknak a megérdemelnél jobb jegyet adjon.)

A norma, illetve a visszaélésre lehetőséget adó hatalom jellege szerint a korrupció

jogi, erkölcsi vagy szellemi, megengedve természetesen ezek bármilyen kombinációját is. (Ebben a tekintetben tehát párhuzam mutatkozik az előny, illetve a jutalom jellege szerinti klasszifikációval.) Az utóbbi kettőt virtuális hatalomnak is nevezhetjük, szembeállítva a jogi eszközökkel is kikényszeríthető hatalomgyakorlással. Erkölcsi hatalommal rendelkezhet például egy püspök, a pedagógus, kisebb léptékben egy családfe, de akár egy nagy tekintélyű államférfi is, jogilag nem hozzátartozó területen. Szellemi hatalom birtokosai leggyakrabban tudósok, művészek, tanárok, tanítók, publicisták, médiumok vezetői és szakemberei, riporterek lehetnek.

A korrupció főszereplője általában a kedvezményezett, mert a kezdeményezés leggyakrabban tőle indul ki. Előfordul azonban, hogy a hatalom képviselője az, aki a korrupció lehetőségét felajánlja, például azért, hogy minél nagyobb klientúrát szervezzon magának; ez esetben ő a főszereplő.

A tipológia egyik fontos metszete a szorosán vett politikai korrupció hármastagozására mutat rá, a politikai hatalom klasszikus összetevőinek megfelelően. A bírói, a végrehajtói és a törvényhozói tevékenységekhez fűződő korrupcióról szólva már rá is tapintottunk a közvéleményt leginkább felborzoló, alighanem a legősibb és (talán) a közjót leginkább sújtó korrupciós forrásokra. Már *Hamurappi* törvénykönyvében (i. e. 1800 körül) is találunk szentenciát a megvesztegetett bíróról: elevenen meg kell nyúzni! A végrehajtó hatalom képviselőinek, a közhivatalok hatalmasainak vélt vagy valós

korrupciós ügyeivel kapcsolatban soha sem szűnt meg a gyanakvás, minisztertől kezdve a portásig terjedő teljes skálán; emlékeztetünk Lengyel László közgazdász vádjára az Antall-kormány tagjainak vesztegetési tarifáiról. A törvényhozási visszaélésekre jó példa a választási „lélekvásárlás”: a kortesek a legkülönbözőbb ígérettel, burkolt vagy nyílt fenyegetéssel „vásárolják meg” a szavazatokat a leendő törvényhozó, a képviselő-jelölt számára. (A történelemből jól ismertek az athéni demokrácia cserépszavazásaival kapcsolatos visszaélések.)

A korrupció társadalmi fogadtatását tekintve fekete, szürke és fehér korrupcióról beszélhetünk (*Heidelheimer: Political Corruption*, New York, 1970; Gombár Csaba öt idézi a KORR 65–66. oldalain). Az elsőt teljes közfelháborodás és esetleg büntető eljárás is követi, a harmadikat legfeljebb a „hát ilyen világban élünk” jellegű közfejcsóválás. A második esetben ezek a szélsőségek nem jellemzőek, sőt a magán- és nyilvános ítéletekben egymásnak feszülő vélemények is elhangzanak.

A közjóra gyakorolt hatása szerint a korrupciós gyakorlat jogsértő, jogbiztosító és/vagy jogalkotó lehet; itt a klasszifikáció egybeesik azzal, amit az előny leírásánál már ismertettünk.

A korrupcióról szóló beszélgetések során gyakran emlegetik a korrupció „olajozó” szerepét. Enélkül helyenként „besülne a motor” a társadalom életmenetében. Ennek az észrevételnek alátámasztására idézzük Lengyel Lászlót: „az ancien regime éppen a korrupció révén módosul úgy, hogy a harmadik rend ‘bevásárolja magát’ a hatalomba; a korrupció teremt viszonylag önálló gazdasági szereplőket. A korrupció a polgár által fizetett védelmi pénz, a rendszer ‘olajozására’”. (KORR, Lengyel L., 106–107. old.) Nálunk találunk hivatkozást *Samuel Huntington*ra, aki szerint Afrika több országában a korrupció „modernizáló eszköz”, mert „világos pénzpályát teremt a bizonytalan... viszonyok között”. (Igaz viszont, hogy a kelet-ázsiai kistigrisek újabb ugrását éppen a túlságosan is elterjedt korrump klientizmus bénította le. Az olajozás-elmélet tehát ugyancsak szűk korlátok között érvényesülhet.)

A korrupció – az ügyfél jellegétől függően – egyéni vagy csoportérdekű; az utóbbi esetben vállalat, illetve bank vezérelt, családi vagy klán vezérelt és politikai (például párt vagy szakszervezet vezérelt) lehet (lásd KORR, Lengyel L., 120. old.).

Jogi–kriminalisztikai megközelítés

A kodifikált jog, legalábbis a magyar büntető törvénykönyvek sora az 1878-as Csemegi kódextól kezdve napjainkig, kerüli a „korrupció” kifejezést, mint bár létező, de állandóan változó, ködszerű kontúrokkal rendelkező jelenség megnevezését. Ezt követően 1942-ben, majd 1962-ben (BTK) került sor a korrupció büntetvények pontosítására; a változó körülményeknek megfelelően a törvényhozás azonban többször revízióra kényszerült, különösen a „hivatalos személy” fogalmának tisztázása és a szinte kizárólagossá vált állami tulajdon védelme miatt. Jellemző a pozitív és negatív vesztegetés megkülönböztetése; az előbbi a (magán)személy ajánlatában, ígéretében vagy egy tényleges adomány átadásában valószínűsül meg, a második a (hivatalos) személy egytetértő, támogató és a jutalmat elfogadó magatartásában. Illusztrációként a negatív esetre vonatkozóan a BTK 251. § 1. és 2. pontjai, illetve pozitív esetre a 254. §-ra hivatkozunk.

A büntetőjog a fenti esetektől élesen elhatárolja a hivatali visszaélést (1. a BTK 225. §-át), ahol magánkezdeményezésről nincs szó. Külön kategória a befolyással történő üzérkedés (1. a 256. § (1) bekezdést).

Meglepő, hogy az elmúlt években a tényleges büntetőperek milyen kis hányada vonatkozik a korrupciós ügyekre (1%-nál kevesebb) annak ellenére, hogy a sajtó és a közvélemény szinte naponta foglalkozik ilyen ügyekkel. Ennek oka – az átláthatóság hiányán, a kiskapuk sokaságán, a hatalommal rendelkezők viszonylagos alulfizettségén

túl – a szereplők szolidaritása: itt nem sértő és sértett áll a bírói pulpitus előtt, hanem szövetségesek, akiknek érdekében áll az ügy teljes elutasítása. [A leírt megközelítés *Bócz Endre* A kriminális korrupció a magyar büntetőjogban című írásának utalásszerű vázlatára (KORR).]

Antropológiai–etológiai megközelítés

Ha a korrupciót mint világjelenséget meg akarjuk érteni, mind az etológiai, mind az antropológiai szempont megkerülhetetlen (l. MPRF'99, *Tóth Péter*: Etológiai megfontolások). Ennek az állításnak a belátásához először egy pillantást kell vetnünk néhány általánosan elismert törvényszerűségeire, melyek a fajfejlődést – szorosabban az emberi faj kialakulását – szabályozzák. Ennek során (Tóth Péter gondolatait erősen tömörítve) a reprodukció sikere válik elsődleges értékke: hogyan biztosítható a szaporodás, az életképes egyedek továbbélése, esetleg a gyengébbek rovására is, és hogyan érvényesíthető az erősebbek dominanciája a szaporodás további folyamataiban? Hogyan védhetők a faj egyedei a szükség-szerű csoportosulás során, majd a kialakult csoportok harcában más csoportok vagy más fajok ellen? Ez a létharc, évmilliók során azokat a formációkat részesítette előnyben, ahol kialakult egyfajta társadalmi munkamegosztás, ennek megfelelően társadalmi tagozódás, hatalmi hierarchia és a szolidaritás gyakorlata. A hatalmasokhoz, az erősekhez való hűség létkérdése volt az egyénnek, sőt az egész csoportnak; viszonzásul a hatalom az egyénnek és a felnövekvő új generációjának nagyobb biztonságot, bővített reprodukciós lehetőséget nyújtott a továbbszaporodásra. A „klientúra” megszerzése és növelése, illetve a meglévő klientúrához való csatlakozás már az állatvilágban is észlelhető és alapvető törekvés. Az utódok védelmét, különböző előnyök biztosítását esetleg más egyedek kárára, a létharcon alapuló természetes kiválasztódás természetes megnyilvánulásának kell tartanunk. A szelekciós harc tehát éppen nem az „esélyegyenlőség” felé mutat.

A fenti gondolatmenet lehetőséget ad bizonyos korrupciós jelenségek gyökereinek azonosításához: vajon nem ezen alapvető mechanizmusok továbbéléséről van-e szó, bár lényegesen más körülmények között (jogi rendszer, erkölcsi kódex), de alapjában azonos céllal? Egy-egy maffiózó csoport korrupciós próbálkozásai nem a csoport megerősödését és érdekérvényesítést szolgálják-e a rátelepedett, magasabb szintű hatalom normáinak megszegése révén? (Közgazdászok állítják, hogy például Olaszország meglepő gazdasági eredményei jórészt a korrupcióra támaszkodó feketegazdaságnak köszönhetőek olyannyira, hogy sokan már törlik a korrupció kifejezését ebben az összefüggésben.)

Az etológiai s ezek eredményeire rákérdező antropológiai vizsgálatok általában arra mutatnak, hogy a korrupció megítélése – mint normaszegő, sőt büntetendő jelenségé – az etológia oldaláról közelítve erősen relativizálendő, s csak a jogilag és erkölcsileg kulturált, magas szervezetségű, demokratikus környezetben számíthat általános elfogadásra.

A korrupciót befolyásoló tényezők

Akármilyen szélesen vagy szűken határozzuk meg a korrupciót, úgy tűnik, hogy az a diktatúra és a demokrácia közötti tartományban talál leginkább kedvező talajra. Szélsőségesen diktatórikus körülmények között a korrupció nem érvényesülhet, hiszen az egyetlen norma a diktátor akarata, akit nem lehet „lekenyerezni”, hiszen minden az övé és mindenki tőle függ. Ennek az összefüggésnek fordított változatára is van tapasztalat: a korrupció a diktatúrák felé nyomja a társadalmi struktúrákat. Minél inkább lazul azonban a diktatúra szigora, annál inkább nő a delegált hatalom centrumainak száma, s ezzel együtt növekszik a rész hatalom (vagyonrész, befolyás stb.) növelésének kísértése, az addig kialakult egyensúly („közjó”) rovására. Az ideális demokráciában pedig azért szorul a korrupció háttérbe, mert a jogok világosak, mindenki számára (elvileg) ismertek; a

közjakkal kapcsolatos folyamatok nyilvánosak, bárki által ellenőrizhetők; a hatalom erősen osztott (törvényhozás, kormányzás, bíraskodás, központi és önkormányzati hatalom); a civil, főként a jogvédő szervezetek, illetve központi és önkormányzati hatalom); a civil, főként a jogvédő szervezetek erősek, a társadalmi konszenzus legalább az alapvető értékekre vonatkozóan egységes stb. Ilyen körülmények között korrupcióval kísérletezni „túl drága” lenne. (Svédországban s Európa más országaiban például diplomáját kockáztatja az az orvos, aki parasztolenciát fogad el, pedig ez nem is tartozik a szorosan vett korrupciós esetek közé!) Minél inkább bomlik azonban a demokrácia hálója, az egyéni érdekek javára (mindenki harca mindenki ellen), annál jobban bővül a nyereségesnek látszó korrupciós játékok lehetősége.

Megfigyelhető az is (s ez alapszabálynak tekinthető), hogy a korrupció volumene egy társadalomban az elérhető előnyökkel együtt (lineárisan vagy esetleg exponenciálisan) növekszik. Más megfogalmazásban a korrupció „kumulatív jelenség”. (Analogia a futball világból: „kis pénz, kis foci – nagy pénz, nagy foci”, *Puskás Öcsi.*) Úgy tűnik, hogy a lebukás veszélye vagy – főként nagy tétek esetén – a várható büntetés mértéke ilyen körülmények között kevés befolyással bír a korrupciós kedvre. Ugyancsak kedvező feltételeket teremt a korrupcióra minden monopolhelyzet és az erőforrások szűkössége (például bankhitelek területén).

Korrupció elleni harc

Hogy harcolni kell, abban a közvélemény egységes. A következő mondat azonban, mely a hogyan-ról szól, már szétnyitja a frontokat. Itt néhány alap-megközelítést sorolunk fel, rövid és szikár ismertetést kapcsolva hozzájuk. Ebből – a korántsem teljes – készletből állíthatja össze mindenki a számára legkívánatosabb stratégiát.

1. Erkölcsi megközelítés: a korrupció ellen a leghatásosabb fegyver az idejében és körültekintően végzett erkölcsi nevelés. *Eötvös József* 1868-ban egy parlamenti hozzászólásban így nyilatkozott a képviselői függetlenség (=összeférhetetlenség) vitája kapcsán: „A függetlenség tisztán a jellemben fekszik... nem fekszik a helyzetben, az állásban, hanem fekszik az ember saját becsében”. (Eötvös József: *Arcképek és programok*, Budapest, Magyar Helikon, 1975. 723. old.) Érdemes hivatkozni a közismerten valláserkölcsi alapokra építő *Carter* amerikai elnökre is, akinek hivatalviselése idején lépett életbe a „Forgiven Corruption Practice Act” nevű törvény, mely világviszonylatban elsőként minősíti büntetettnek a külföldi kereskedelmi kapcsolatok során elkövetett korrupciót is, s ennek aligha tapasztaltak az érdekelt cégek.

2. Büntetőjogi megközelítés: a harc fő csapásirányát a szigorú ellenőrzésre és büntetésre kell helyezni, melyhez a jogalkotótól világos kodifikációt vár a társadalom. Erre a gyakorlatra a francia forradalom nyújt tanulságos példát, sikereivel és kudarcaival együtt.

3. A nyilvánosság és átláthatóság biztosítása: ez főként a súlyával politikai terepeken biztosíthat eredményt. Kialakításához hosszú, több generáción át érvényesülő, viszonylag nyugodt közállapotok, fejlett, stabil és átlátható jogrendszer, elviselhető szociális helyzet (legalább „tisztas szegénység”) szükségesek. Ezt az ideálképet mutatja fel Svájc és Svédország.

4. Nem érdemes korrumpálni és korrumpálódni, ha alacsony tétek szerepelnek mindkét oldalon; a korrupció ugyanis a várható nyereség mértékével nő. Ez a mérték természetesen relatív; egy rab esetleg egy száz cigarettáért is képes társát „bevamzolni”. Mégis megfigyelhető, hogy a rendkívüli lehetőségek (például privatizáció, csődeljárás) nagyságrendekkel növelhetik a korrupciós kedvet és a tétek összegét, s fordítva: szegény országokban, ahol a gazdagodás és egyéb előnyök szerzése erős állami, illetve társadalmi kontroll alatt áll, vagy ahol az előnyszerzés mértékét és legfontosabb módjait a törvény szigorú keretek között tartja, ott a korrupció elhanyagolható jelenségévé válik.

5. A fenti megközelítésből kiemelve a köztisztviselők jövedelmét, sokan ennek jelentős növelésében látják a kiutat. Olyan helyzetet kell teremteni, hogy „érdemes” legyen tisztakezűnek lenni, de ugyanakkor túl nagyot essék az, akire a legkisebb gyanú is rábizonyul. Természetesen a korrupció kapcsán nemcsak a köztisztviselőkre kell gondolnunk, hanem a gazdaságban, a médiában, a civil társadalom egyéb szervezeteiben hatalommal bíró személyekre is, és nemcsak az anyagi, hanem az erkölcsi vagy művészi hírnevet, érvényesülést, biztonságot és más egyéb értéket érintő előnyszerzést is figyelemmel kell kísérnünk.

6. Ahol nincs újraelosztás, ott a korrupciónak nincs igazi vadászterülete. Megoldás: az újraelosztást minimalizálni kell. Ez a megállapítás ad ugyan kulcsot egy (gyenge) zárba, mellyel a korrupció mozgásterületét szűkíthetjük, de nem várhatunk tőle stratégiai áttörést. Az újraelosztás ugyanis zömével újkori eredetű, s emiatt több szakember a korrupciót jellegzetesen újkori produktumnak tekintti annak ellenére, hogy ez a jelenség, bár más néven, ősidők óta él és virul. Nem véletlen, hogy már Szent István királyunk is kénytelen szembeszállni ezzel: „És semmiképpen meg ne rontsák az igaz törvényt valamely részben, valakinek a hazugsága, hamis tanúbizonysága, esküszegése vagy megvesztegetése folytán” (KORR, Gombár Cs., 64. old.).

A témakör szakértői mindezek mellett és ellenére egybehangzóan állítják, hogy szabad társadalmakban nem látnak módot a korrupció teljes felszámolására. Ez a jogellenesnek, bűnösnek tekintett magatartásmód annyira „bele van vasalva” az egyes emberek és a társadalom egészének szövetébe és gyökerei annyira egybefonódnak az ember-lét természetes és egészséges gyökereivel, hogy onnan csak az emberiséggel együtt lehetne kiirtani? Amikor Nagy Péter cár egy hevíületében minden korrupt alattvalóját kötélre akarta küldeni, egyik tanácsadója figyelmeztette: „Csak nem akar Felsőged egyedül, alattvalók nélküli császár maradni?” (*Font–Krausz–Niederhauser–Szvák: Oroszország története, Budapest, Maecenas, 1977, 239, 243. old.*) Abban azonban szintén egyetértés uralkodik, hogy a korrupció elleni harc nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem – korlátozott mértékben, a helyzet-től függő valószínűséggel – sikeres is lehet.

Erkölcsi megfontolások

A harc társadalmi eredményessége nagymértékben függ attól, hogy a közfelfogás szerint létezik-e olyan jelenség, amit „közjónak” nevezhetünk, s ez értéket, súlyt képvisel a társadalom nagy részére kiterjedő közvéleményben. Más szóval: létezik-e a közjóra vonatkozó erkölcsi vélekedés (közerkölcs) a polgárság döntő részében, mely képes nyilvánosan és hatékonyan szembeszállni a pusztán magánérdekekre figyelő szemlélettel és gyakorlat-tal. Ha ilyen nincs, akkor a korrupció elleni harc jóformán teljesen esélytelen, még akkor is, ha a tételes jogszabályok a korrupció minden típusával szemben büntetőeljárását helyezni kilátásba. (Ilyen helyzet alakulhatott ki a késő-kádári rendszerben, amikor megindult a tökeakkumuláció a magánkezdeményezések javára, hasonlóan a virágzó háztáji gazdálkodáshoz, amely erőforrásait a közösből fedezte, igen kedvezményes áron vagy némi személyes ellenszolgáltatás fejében.)

Az oktatási intézmények ezen a ponton kapcsolódhatnak be a korrupció ellenes harcba, s mondhatjuk, hogy a médiával azonos, sőt annál magasabb szintű stratégiai szerepet kell vállalniuk. Az iskolában a tanár–diák, diák–diák kapcsolatában és a tanári karon belül megvalósuló, korrupció gyanújától is mentes viszonyok a jövő polgárai számára a társadalmi közélet tisztaságának alapmintáit szolgáltatathatják.

A közerkölcs nem független az egyes személyekben kiérlelt, s személyes, „magánügyekre” vonatkozó erkölcsi állásfoglalástól, de több-kevesebb távolságtartás megfigyelhető. (Egy nem-korrupciós jellegű példa: a szomszédom kocsiját nem használom saját céljaimra az ő engedélye nélkül – „ilyet egy becsületes ember nem tesz” – de a cég vagy az állam kocsiját akár korlátlan mértékben is igénybe veszem.)

Az erkölcsi szigorúság „transzferje” nem kézenfekvő, s szituációktól, társadalmi hagyományoktól, egyéni vagy családi szokásoktól függően erősen szelektív is lehet. Mégsem tekinthetjük tévesnek azt az álláspontot, hogy a társadalmi korrupcióra vonatkozó erkölcsi közfelfogás a magánerkölcs kvázi-korrupcióellenes felfogásának függvénye, illetve hogy ez a függvény-kapcsolat kölcsönös.

Az erkölcsi megközelítés fontossága akkor válik nyilvánvalóvá és döntővé egy korrupciós közegben, ha a társadalom szemében magasra emelkedik az „integritását megőrző személyiség”, azaz a megvesztegethetetlen, és sohasem vesztegető magatartás ideálja. (Ez az ideál és a korrupció – furcsa módon, de érthető okokból – gyakran szoros korrelációban áll egymással!) Ha az integritás kis létszámú, de következetes „hívőeregben” terjed el, döntő befolyást gyakorolhat a korrupció öngerjesztő folyamatának legyőzésében (lásd a konfucianus, sztoikus filozófiai iskolákat, a Makkabaeusok helytállását, a keresztény mártírokat stb.). A korrupció velejéig erkölcsi, s ezért az erkölcs az elsődleges stratégiai hadszíntér. Az erkölcsi integritás társadalmivá szélesítése elsődlegesen a pedagógusok és az erkölcsi nevelés széles fórumainak (egyházak, iskolák, család, civil szervezetek) feladata, mely a társadalmi lelkiismeret állandó ébrentartásában, a közvéleményformálás kulcsszemélyeinek befolyásában válik hatékonyá.

A személyes integritás bizonyos körülmények között áldozatra kényszeríti birtokosát: egzisztenciáját, néha életét is kockáztathatja. Azzal mindenképpen számolnia kell, hogy életnívója a korrupcióra rávehető pályatársaié alatt marad, s ha nem igazán „integer”, akkor az irigység vagy keserűség démona könnyen megkörmökezi. Jobb, ha eleve rászánja magát egy puritán életvitelre, s óvakodik attól, hogy – erkölcsi értelemben – bárkitől is függésbe, zsarolható helyzetbe kerüljön. A megvesztegethetetlenség csak akkor ér valamit, ha hézagmentes. Ugyanakkor, és kissé az előzőekkel szemben, vállalnia kell a „civil kurázsit”: merjen leleplező, szemben álló, s ha kell, akár botrányt kavarázó lenni (KORR, Kende Péter, 94–100. old.).

Összefoglalóan úgy gondoljuk, hogy a korrupció elleni harc három erősen összefüggő, de megjelenésében mégis különböző „csataterén” dől el: a jogi–politikai, a (közkeréssel kapcsolatos) társadalmi és az egyéni lelkiismeret területein. Az első kettő szorosan összetartozik, egymást feltételezi és generálja: a ma erkölcsa a holnap jogrendszere, illetve fordítva. A harmadik más jellegű, rejtettebb, de nem kevésbé széles csatornákon keresztül kapcsolódik az előzőkhöz.

Ez a megállapítás ad ugyan kulcsot egy (gyenge) zárba, mellyel a korrupció mozgásterületét szűkíthetjük, de nem várhatunk tőle stratégiai áttörést. Az újraelosztás ugyanis zömével újkori eredetű, s emiatt több szakember a korrupciót jellegetesen újkori produktumnak tekinti annak ellenére, hogy ez a jelenség, bár más néven, ősidők óta él és virul. Nem véletlen, hogy már Szent István királyunk is kénytelen szembeszállni ezzel.

„És semmiképpen meg ne rontsák az igaz törvényt valamely részben, valakinek a hazugsága, hamis tanúbizonyysága, esküszegése vagy megvesztegetése folytán”
